VOLKSPRENTEN

1990 - 2001

Ook bekend onder de benamingen:

centsprenten, oortjesprenten, kinderprenten, pestbladen, eenbladdrukken, heilingen, beeldekenspapier, mannekensbladen

en

duimsprenten ...

Maar wat is er in Nederland gepubliceerd over deze drukwerken? Met de komst van (DELPHER) is het mogelijk geworden om ruim 1 miljoen historische kranten, tijdschriften en boeken uit de collectie van de Koninklijke Bibliotheek op deze benamingen te onderzoeken.

Met dank aan Marty van Oortmerssen – Basart is dit onderzoek in 2017/2018 uitgevoerd met als resultaat een unieke bron voor zowel de professional als voor in de prentkunst geïnteresseerde.

Waar mogelijk zijn afbeeldingen aan de nieuwsartikelen toegevoegd uit de databank van het Rijksmuseum, Geheugen van Nederland, DBNL (Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse letteren) en Historische Drukkerij Turnhout.

MUSEUM 'T OUDE SLOT

31-01-1990 Trouw.

Monumentale Historie van de jeugdliteratuur, maar geen Biblebontse bijbel. Tien jaar lang is het handboek van de geschiedenis der jeugdliteratuur onderweg geweest, maar daar is hij dan: “de hele Biblebontse berg”, onder eindredactie van Nettie Heimeriks en Willem van Toorn. Een door Querido schitterend uitgegeven boekwerk.

Dese vogels die gy siet
En singen noch krayen niet.
Uitgever Gijsbert de Groot.
Amsterdam 1691.
Beschrijving: Blad met 9 voorstellingen van vogels, zoals een haan, een papegaai en een nachtegaal. In elke afbeelding de naam van de vogel. Houtsnede met oranje. Afmeting 366x285 mm.

Ruim zevenhonderd bladzijden vol kleine lettertjes, glad, hagelwit papier waarop de honderden illustraties tot in details scherp overkomen. Letterlijk een boek van gewicht, dat oogt als een bijbel. Toch heeft het niet de autoriteit van een bijbel, het is geen canon van door topdeskundigen definitief goedgekeurde teksten. En dat pretendeert het ook niet te zijn. Hoewel de ondertitel spreekt over “De geschiedenis van het kinderboek in Nederland en Vlaanderen van de middeleeuwen tot heden”, heeft de inleiding het nadrukkelijk over een “poging” en hoopt de redactie dat “voortzetting van het onderzoek over niet al te lange tijd een uitgebreide herdruk van dit boek mogelijk of zelfs noodzakelijk zal maken”…

20-10-1990 De Volkskrant.
Kinderprenten met als onderwerp de spoorwegen zijn te zien op de tentoonstelling “Treintje rijden…kinderspel” in het Spoorwegmuseum, Maliebaanstation in Utrecht. Het gaat om 19de eeuwse kinderprenten die in houtblokken werden uitgesneden en op goedkoop papier werden gedrukt. Ze zijn veelal met de hand ingekleurd.

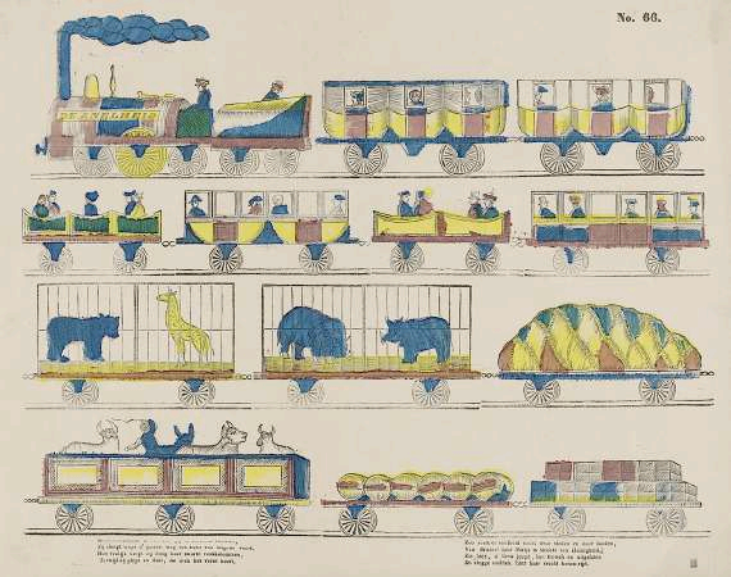

Prentnr. 66 Trein.
Uitgever Lutkie & Cranenburg, Den Bosch 1848-1881.
Omschrijving: Blad met 4 rijen met voorstellingen van een trein.
In de ondermarge een vers in twee kolommen.
Houtsnede; tekst in boekdruk. Afmeting 310x402 mm.

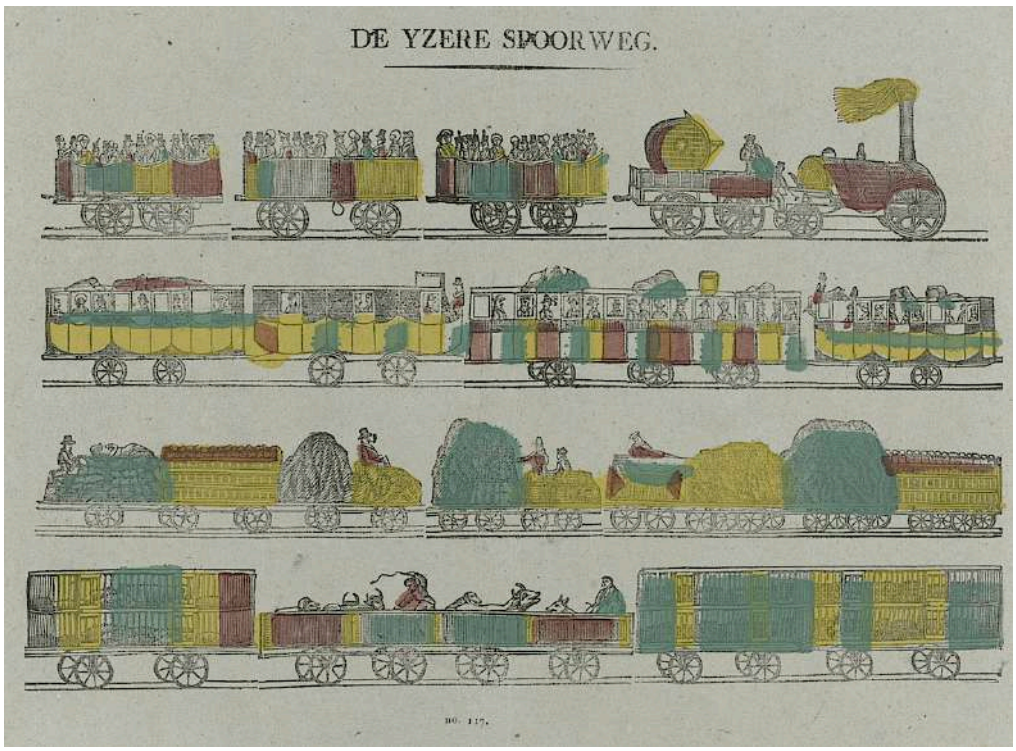

Prentnr.117 De yzere spoorweg.
Uitgever Philippus Jacobus Brepols, Turnhout 1800-1833.
Omschrijving: Blad met 4 rijen met voorstellingen van een trein.
Houtsnede; tekst in boekdruk. Afmeting 333x394 mm.

13-06-1991 Leeuwarder courant.

Bijbel Museum exposeert bijbelse prenten. "Een prent voor een cent". Onder dat motto stelt het Bijbels Museum in Amsterdam deze zomer een deel van haar bijbelse volksprenten tentoon. Bezoekers die een cent inleveren krijgen een lot, waarmee een originele prent "Het Leven en de Dood van Steven van der Klok" te winnen valt.

Voor de uitvinding van de boekdrukkunst werden religieuze prenten in grote getale met de hand geschilderd. De prenten vertoonden veel overeenkomst met middeleeuwse miniaturen en leken op schilderingen in kerken en kloosters. Omstreeks het einde van de veertiende eeuw ging men uit hout of metaal gesneden blokken gebruiken om bijbelse voorstellingen af te beelden op doek of perkament. Nog weer later werden eenvoudige houtsneden in zeer grote oplagen met de hand gedrukt op dun papier. Deze kopieën waren bestemd voor de "gewone man of vrouw" en werden voor een cent per stuk door marskramers verkocht. Vandaar de naam "centsprenten". Langs deze weg vond de geloofsverkondiging haar weg ook buiten de kerkelijke gebouwen. De prenten dikwijls voorzien van een op rijm gestelde tekst, geven een aardig inzicht in de cultuurhistorische ontwikkelingen. Nederland was wat dat betreft uniek. Nergens werden bijbelse "beeldverhalen" zo wijd verspreid. In de loop van de achttiende eeuw kregen de prenten een functie in het onderwijs. Het Bijbels Museum gaat ervan uit dat er vele miljoenen prenten zijn verspreid in de loop der eeuwen. Daarvan is weinig bewaard gebleven, omdat de kwaliteit van papier en perkament erg slecht was. Het museum heeft ongeveer honderd prenten in bezit.

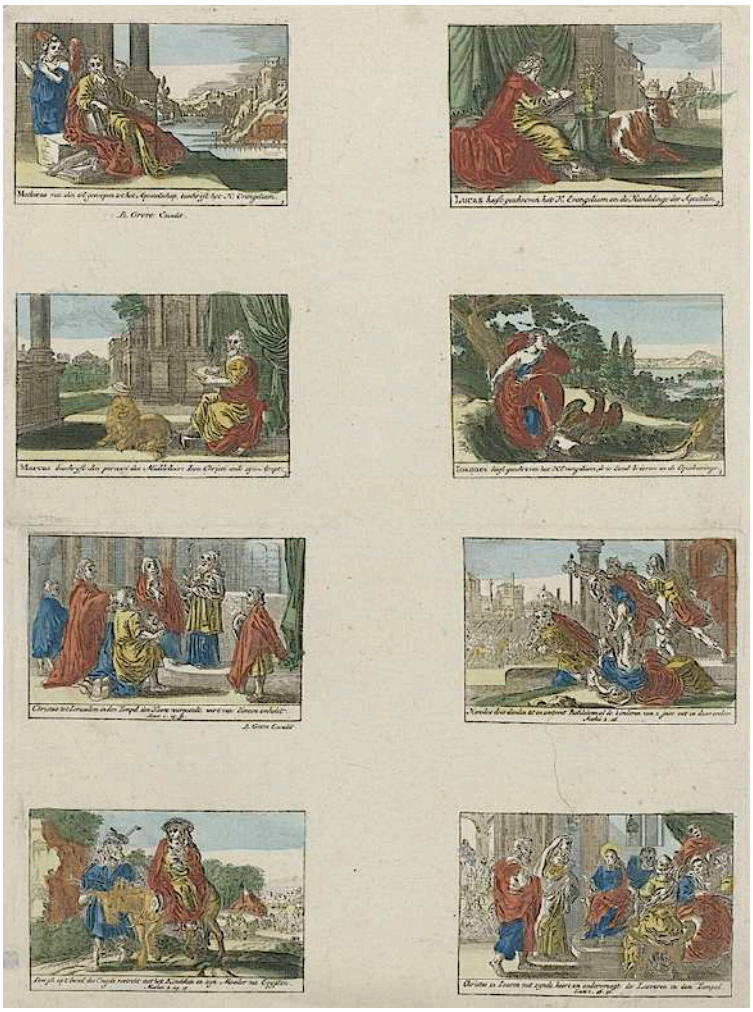

Acht Bijbelse voorstellingen.
Uitgever Barent Greve, Amsterdam 1745-1751.
Omschrijving: Blad met 8 voorstellingen, waaronder vier voorstellingen van de Evangelisten met hun attribuut in een landschap of klassieke architectuur, en vier scènes uit het Nieuwe Testament.
Onder elke voorstelling een titel, en soms het bijbehorende bijbelcitaat.
Gravure.
Afmeting 420x334 mm.

09-08-1991 NRC Handelsblad.

Centsprenten voor staldeur en oplettende schoolkinderen.

Tentoonstelling "Een prent voor een cent", Bijbels Museum Amsterdam.

Van de miljoenen volks- of centsprenten die vanaf de 16de eeuw zijn vervaardigd zijn er maar weinig bewaard gebleven. Het Amsterdamse Bijbels Museum is sinds het najaar van 1988 in het gelukkige bezit van ruim honderd van dergelijke prenten, bijna allemaal religieus van thema. De eerste volksprenten verschenen al in de 15de eeuw. De afbeeldingen, toen nog uitsluitend bijbelse voorstellingen of heiligen-levens, werden uit hout of metalen blokken gesneden en op goedkoop doek of dun perkament afgedrukt. Onder de afbeeldingen plaatste men vervolgens een korte tekst, meestal in rijm. Dergelijke drukwerken werden door heel Europa in groten getale vervaardigd en waren overal zeer populair. Marskramers en later gespecialiseerde boek- of prentenhandelaren zorgden voor de distributie. Deze vorm van grafiek deed vooral dienst als ikoon. De prenten moesten huis en haard beschermen. Men prikte ze op kastpanelen, muren en, zo weten we van schilderijen uit die tijd, soms zelfs op de staldeur. De afgebeelde heiligen hadden dikwijls een bijzondere betekenis voor de bewoners.

Omdat het om gebruiksvoorwerpen ging en doordat de kwaliteit van het materiaal zeer slecht was, zijn er van de oudste volksprenten vrijwel geen gave exemplaren voor handen. Vanaf de 16de eeuw werden de prenten steeds simpeler van opzet. Het waren eenvoudige houtsnedes die met de hand op goedkoop papier werden afgedrukt. De oplages groeiden tot spectaculaire hoogte. Het is niet meer na te gaan hoeveel van dergelijke prenten er precies in Europa zijn vervaardigd zijn, maar recent onderzoek toont aan dat er in de loop van de 18de eeuw door de verschillende drukkerijen in de noordelijke en zuidelijke Nederlanden samen ettelijke miljoenen zijn gemaakt, de prijzen waren dan ook navenant laag. Soms werd de prijs aan de zijkant vermeld. "Gy kundt dit koopen voor kleyn geldt", staat er bijvoorbeeld gedrukt onder een moralistische prent uit het einde van de 18de eeuw. De "moderne" naam centsprent is dan ook niet verwonderlijk. Het aantal thema's nam in de loop van de 17de en 18de eeuw sterk toe. Behalve bijbelse verhalen, vormden ook de geschiedenis en aardrijkskunde in toenemende mate inspiratiebronnen voor de drukkers. Ten slotte evolueerde de volksprent in de 19de eeuw tot kinderprent. De prenten werden gebruikt in het onderwijs of cadeau gegeven aan extra brave of oplettende leerlingen.

De houtblokken waarmee men de prenten drukte werden zeer lang gebruikt. In een aantal gevallen zelfs eeuwen lang. dit hergebruik is een van de kenmerken van de volksprenten en maakt ze tot belangrijke cultuurhistorische bronnen. Want terwijl de afbeeldingen over langere periodes onveranderd bleven, veranderden de onderschriften soms binnen een aantal jaren. Zo kan men aan de hand van centsprenten duidelijk zien hoe normen en waarden veranderden. Onder een centsprent uit het einde van de 18de eeuw met een afbeelding van een bedelaar staat de volgende tekst: "een door God misdeelde".

Dezelfde prent is echter ook bekend uit het begin van de 19de eeuw. Maar dan luiden de woorden onder de afbeelding: “uitschot dat niet werken wil”. Ook in de prenten met een religieus thema zijn dergelijke verschuivingen goed te zien. Zo zijn de onderschriften bij de centsprenten die de drukker Jacob Coenrads Mayvogel in 1646 vervaardigde naar aanleiding van het bijbelse verhaal over de verkrachting van Tamar (te vinden in het oudtestamentische boek Samuel) nog duidelijk seksueel geladen. Wanneer dezelfde platen een eeuw later gebruikt worden voor kinderprenten, zijn de teksten geheel gekuist.

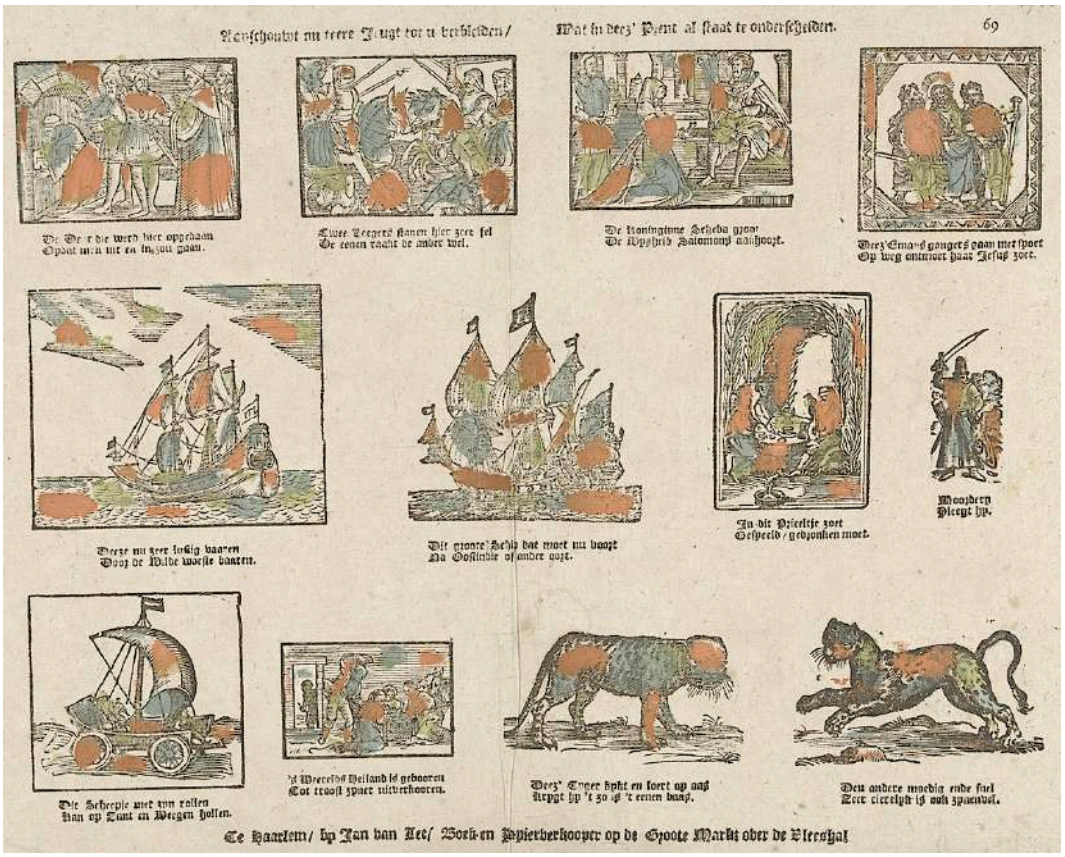

Prentnr. 69 Aenschouwt nu teere Jeugt to u verbleiden
Wat in deez' Prent al staat te onderscheiden.
Uitgever Jan van Lee, Haarlem 1739-1786.
Omschrijving: Blad met 16 verschillende voorstellingen van bijbelse verhalen, schepen, de zeilwagen en dieren.
Onder elk plaatje een tweeregelig versje.
Houtsnede; tekst in boekdruk. Afmeting 285x355 mm.

In Nederland zijn in tegenstelling tot de ons omringende landen de bijbelse verhalen steeds de belangrijkste inspiratiebronnen gebleven voor de drukkers van volksprenten. Vandaar dat van de religieuze prenten relatief de meeste bewaard zijn gebleven. De tentoonstelling in het Bijbels Museum laat niet alleen een aantal fraaie exemplaren zien, maar maakt de bezoeker ook duidelijk hoe belangrijk deze vorm van drukwerk eens geweest moet zijn.

Joost Vermeulen.

28-09-1991 De Volkskrant.

Vaderlandsliefde zette vrouwen aan tot gedaanteverwisseling. In de zeventiende eeuw was het in Europa geen onbekend verschijnsel dat vrouwen als man door het leven gingen. In de Nederlanden zijn uit die periode 120 gevallen bekend. "Het betreft hoofdzakelijk vrouwen van wie de vermomming vroeg of laat aan het licht kwam", schrijft Ingrid van Hoorn in "*Daar was laatst een meisje loos – Vrouwen die als mannen leefden 1600-1900"*, een brochure die wordt uitgegeven bij de gelijknamige tentoonstelling die wordt gehouden in het historisch museum Marialust in Apeldoorn. "Anderen zullen een succesvoller carrière als man achter de rug hebben gehad; hun verhaal is nooit in de annalen bijgeschreven en zal daarom altijd in de mist van het verleden blijven hangen."

Geertruid ter Brugge als "dragonder". Gravure uit circa 1700.

De tentoonstelling laat een mengeling van materiaal waaronder volksprenten zien. welke geheimen schuilgaan achter de klassieke liedregel "Daar was laatst een meisje loos"…

Ann Bonny en Mary Read veroordeeld voor piraterij 28 November 1720 bij een hof van vice-admiraliteit in St. Jago de la Vega op een eiland Jamaica. Kopergravure.

Uit de gerechtelijke verslagen komen vier motieven naar voren waarom vrouwen tot hun handelswijze overgingen: vaderlandsliefde (ze wilden als matroos of soldaat meevechten); geld verdienen om uit het armoedig bestaan te komen (een baan in het leger of op een koopvaardijschip); liefde voor je echtgenoot (meegaan met het leger of de vloot); een methode om een lesbische verhouding aan te gaan. De problemen laten zich raden. Ingrid van Hoorn vermeldt het geval van een matroos, wier gedaanteverwisseling werd ontdekt toen zij na een drinkgelag in het bijzijn van anderen plaste als een vrouw. Een van de bekendste vrouwen-in-mannenkleren is Maria van Antwerpen ("de Bredase Heldinne"), die om ontmaskering te voorkomen altijd haar broek aanhield en ook "zekere precautie" in acht nam "die de kuisheid mij niet kan doen zeggen", zoals zij voor het gerecht verklaarde.

Hans van Gessel.

14-10-1991 Trouw.

Vrouwen, niet om te aanschouwen. Erg veel met vrouwen hadden ze niet op, de mannen van de middeleeuwen. Vrouwen waren lastig, onbetrouwbaar, onvoorspelbaar, gevaarlijk, verleidelijk, verderfelijk. En dat gold niet alleen voor de uitgesproken heksen onder het "boze" geslacht. Er is waarschijnlijk geen periode in de geschiedenis waarin vrouwenhaat zulke vormen aannam als in de vijftiende tot de zeventiende eeuw. De heksenvervolgingen zijn de bekendste uitingen van de vrouwenhaat, beschreven in een lange rij van smeuïge boeken. De heksenwaag, de watertest en de heksenverbrandingen van toen zijn nog steeds in staat om ons de koude rillingen over de rug te jagen. De verhalen zijn bekend: vooral vrouwen, die te zelfstandig waren, werden beproefd als heks. Minder bekend is dat ook de gewone vrouwen in die eeuwen het slachtoffer waren van discriminatie, die zelfs de felste tegenstanders van emancipatie nu absurd zal overkomen. "Negatief" is nog te zacht uitgedrukt voor het beeld dat mannen toen van vrouwen hadden. De mannen lieten zich eerder leiden door afkeer en haat. Of was het angst? Bladerend door de prentenverzameling van de Leidse kunsthistorica Renée de Vries dringt zich vooral die laatste gedachte op. De Vries rubriceerde voor haar doctoraalscriptie meer dan 150 prenten uit de late middeleeuwen en de vroeg-moderne tijd, prenten waarop vrouwen de hoofdpersoon zijn. De tekenaars zullen het waarschijnlijk anders bedoeld hebben, maar hun angst druipt van de tekeningen af. Mannen waren vooral doodsbenauwd en in hun angst portretteerden ze vrouwen als bron van al het kwaad. Het beginpunt van de collectie vormden twee volksprenten waarvan de herkomst teruggaat tot de veertiende eeuw. "Bigorne" heet de ene prent, waarop een dik beest, een meterhoge verschijning met het uiterlijk van een pitbullterriër, zich te goed doet aan "goeden broeders". De veelvraat heeft het druk, want op de achtergrond staat de rest van zijn diner in dikke drommen te wachten. De wereld is nu eenmaal vol van "goeden broeders". "Bigorne" vreet ze op, aangemoedigd door een vrouw. Zij spreekt – hoe kan het ook anders – namens de duivel.

Bigorne. Prentmaker Pieter van der Keere, Nederlanden 1600-1650. Omschrijving: Bigorne, ca. 1550. Een dik monster die een man opeet. Voor Bigorne knielt een man genaamd 'Goeden broeder' naast hem zijn vrouw aangeduid als 'Duijvel'. Het beest wordt dik omdat het alleen mannen eet die goed voor hun vrouwen zijn. Verder enkele scènes met vechtend echtparen met nijdige vrouwen, op de achtergrond een stoet van mannen. Gravure. Afmeting 330x400 mm.

Heel wat minder te eten krijgt “Chicefache”, dat zich moet voeden met goede vrouwen. Broodmager, op staakjes van poten kijkt het beest de wereld in, maar het aanbod aan goede vrouwen is zo schraal als het sappige gras in de Sahel. Chicefache wacht de hongerdood. De Leidse onderzoekster vond na Bigorne en Chicefache uiteindelijk nog 148 andere volksprenten met afbeeldingen van “gewone” vrouwen in archieven, prentenboeken, bibliotheken en museumcollecties. Bijna allemaal waren ze zéér malicieus van aard, waarbij de ene tekenaar de andere probeerde te overtreffen in het neerzetten van krengen en loeders. Het publiek smulde er blijkbaar van, want de oplages waren groot en de variaties op het thema overstelpend. De oudere prenten handelen vooral over gebeurtenissen in de huiselijke sfeer. De vrouw zit met een kwaadaardige grijns op de rug van haar man, die op handen en voeten rondkruipt als haar lastdier. Op een andere serieprenten probeert de vrouw de man zijn broek uit te trekken, ze wil die voortaan zelf dragen.

Terwijl de potsenmaker vanuit het venster de misstand poogt te duiden, vechten de vrouwen onverdroten voort om de begeerde buit: wie mag in huis de broek aan?

De populariteit van kinderprenten valt af te meten aan het reusachtige aantal dat er van in omloop is gebracht. De produktie van alle Nederlandse en Belgische uitgevers samen wordt geschat op vijftig tot honderd miljoen exemplaren per jaar.

Een jaar of tien geleden werd in een schuur in België een partij vergeten prenten uit de vorige eeuw gevonden, die alsnog in banden samengevoegd in enkele gespecialiseerde boekhandels voor vijfenzeventig gulden per set werden verkocht. Wie toen achter het net viste moet nu antiquaraten langs met een veelvoud van dat bedrag in de portemonnee…
Nog populairder waren de tekeningen over vrouwen die verleiden en bedriegen. Als haar man even niet kijkt, heeft ze al een ander aan de haak geslagen. Eén prent vertelt het verhaal van de knecht en de koning. Beiden worden door hun vrouw bedrogen. Ze besluiten wraak te nemen en nemen samen een maîtresse. Echter! Zelfs die is hen niet trouw. Op het moment dat ze met haar op de koninklijke hemelbed neerploffen, kruipt via het voeteinde stiekem de minnaar van hun maîtresse óók onder de lakens. Moraal van dit verhaal: vrouwen, ze zijn in hun bedrog altijd te slim af. Mannen worden op de prenten vaak als de meelijwekkende slachtoffers getekend. Ze laten zich koeieneren, bedriegen en bestelen, maar op de een of andere manier is het nooit hun eigen schuld. "Het kwaad in de vrouw is gewoon te machtig, daarom treft hen geen blaam", concludeert Renée de Vries. "De vrouw staat door haar kwetsbare karakter nu eenmaal open voor verderfelijke invloeden. Ze is gevoelig voor alles, dus ook voor het kwade en vooral voor de duivel."
Op vele prenten is dat letterlijk te zien. De duivel staat op de achtergrond en geeft de vrouw zijn opdrachten. Eén van de oudste prenten uit de verzameling toont hoe de duivel aan een oudere vrouw vraagt om verdeeldheid te zaaien onder de mensen. Het is de duivel zelf niet gelukt, maar een vrouw kan nog slagen waar hij faalde. Satire was bij deze volksprenten meer dan een bron van vermaak. De tekenaars hielden hun publiek een lachspiegel voor, maar onder de dunnen laag van absurde humor kwam vooral een moralistische boodschap te voorschijn. "Zo moet het niet", lieten de tekenaars zien. Hun publiek kon vervolgens zelf invullen hoe het dan wel moest. Vrouwen hoorden onderdanig te zijn, zorgzaam, vriendelijk, kuis, bescheiden, gedienstig. Mannen hoorden de baas te zijn. Als ze voor dat laatste nu maar niet te slap waren – ook dat kwam blijkbaar voor – kon zelfs van de lastigste vrouw nog iets terecht komen. Daarbij was het raadzaam om vooral veel te slaan, net zolang tot alle boze karaktertrekken waren verdwenen. De prent over de "Negen huiden van de boze vrouw" geeft daarvoor handige instructies. Met flink slaan verdwijnt eerst de vissehuid (de vrouw is glad en ongrijpbaar), vervolgens de hondehuid (ze is ongehoorzaam en spreekt tegen), de hazehuid (ze rent weg), de ezelshuid (ze is koppig), de kattehuid (ze krabt en ze blaast) en tenslotte, nadat de man de knuppel hanteert, de zwijnehuid (ze is onkiuis). Uiteindelijk komt de negende huid te voorschijn, die van de echte vrouw. Ze zit geknield. Ze smeekt om genade. En haar man is weer een échte man.

Wilma Kieskamp.

19-12-1992 Trouw.
Nieuw leven voor oude kinderprent. De aardigste verrassing op de Boekenbeurs van Kleine Uitgevers, afgelopen zondag in het Amsterdamse Paradiso, was ongetwijfeld het verschijnen van een drietal fraaie kinderprenten, een experiment van Uitgeverij Moon Press. Elke prent – ter grootte van een krantepagina maar op stevig papier – bestaat uit 20 kleine prentjes met een tweeregelig rijmpje als onderschrift, die bij elkaar een verhaal vormen; een soort prentenboek op één vel dus, dat enorm vraagt om aan de muur gehangen te worden (en niet alleen in kinderkamers). Wim Hofman maakte zo "Naar luilekkerland", Margriet Heymans "Goede raad kan geen kwaad" en Annet Kossen "De prinsen van Swammerdamdije" ("die wilden zo graag leren vrijen, er waren prinsessen voldoende, maar geen die er echt lekker zoende").
De prenten zijn stuk voor stuk met zorg omgeven. Ze zijn in een beperkte oplage van elk 200 exemplaren, op een handpers gedrukt, waardoor de ene wat zwarter uitvalt dan de ander. Elk exemplaar is gesigneerd en genummerd. Bovendien zijn er van elk onderwerp 20 stuks met de hand ingekleurd op de manier waarop dat in vroeger eeuwen ook gebeurde: hier en daar een kleuraccent. Maar terwijl dit inkleuren vroeger waarschijnlijk in seriewerk verricht werd door nijvere gezinnen, waarbij elk gezinslid een kleur voor zijn rekening nam, zijn ze nu door de kunstenaars zelf ingekleurd en alle 20 verschillend…

Een rij prenten van de Kinderprent "Naar luilekkerland" van Wim Hofman. Deze kinderprent bestaat uit vijf dergelijke series boven elkaar.

21-07-1993 Nederlands dagblad.
Centsprenten en retabelen: kunst voor het volk. "Atelier" wil allereerst een instructief tijdschrift op het gebied van de beeldende kunst zijn… Behalve de informatieve serie over stijlen in bouw- en ontwerpkunst geeft "Tussen Kunst & Kitsch" ook in elke afevering heel lezenswaardige artikeltjes over cultuurhistorische onderwerpen. In de geschiedenisboeken die vandaag uitgegeven worden, wordt al heel wat aandacht besteed aan het alledaagse leven in vroeger tijd… Minder bekend is het verhaal rond de prent voor het gewone volk. De grafiekkunst was er wel om een breder publiek in staat te stellen kunst te kopen, maar de onderwerpen en de verbeelding ervan waren zodanig dat de man in de straat er niets mee kon. In onze tijd raken we overspoelt met illustraties. Het wordt moeilijk ons voor te stellen, hoe waardevol de z.g. centsprenten in de 17e en 18e eeuw voor het gezin waren. En wat is de betekenis geweest, toen ze met een meer educatief karakter in de school gebruikt konden worden...

02-10-1993 Het Parool.

Uilenspiegels voor het "gemeen". Veel drukkers, uitgevers en boekverkopers zaten destijds in de Nes. Arie van de Berg schrijft over hen in "Hier komt Urbanus bij een hoer", een boek over volk en volkslectuur in de achttiende eeuwse Nes… Zij richtten zich vooral op lichtbundels, volksboekjes – die uilenspiegels werden genoemd – en goedkope kinderprenten… De titel "Het trouwgeval van Urbanus en Isabel", een beeldverhaal voor kinderen. Al bij het zesde plaatje komt aanvankelijk gelukkig getrouwde Urbanus bij een hoer, "en vereerd haar met een parelsnoer". Dat moet misgaan – en weer goed komen natuurlijk.

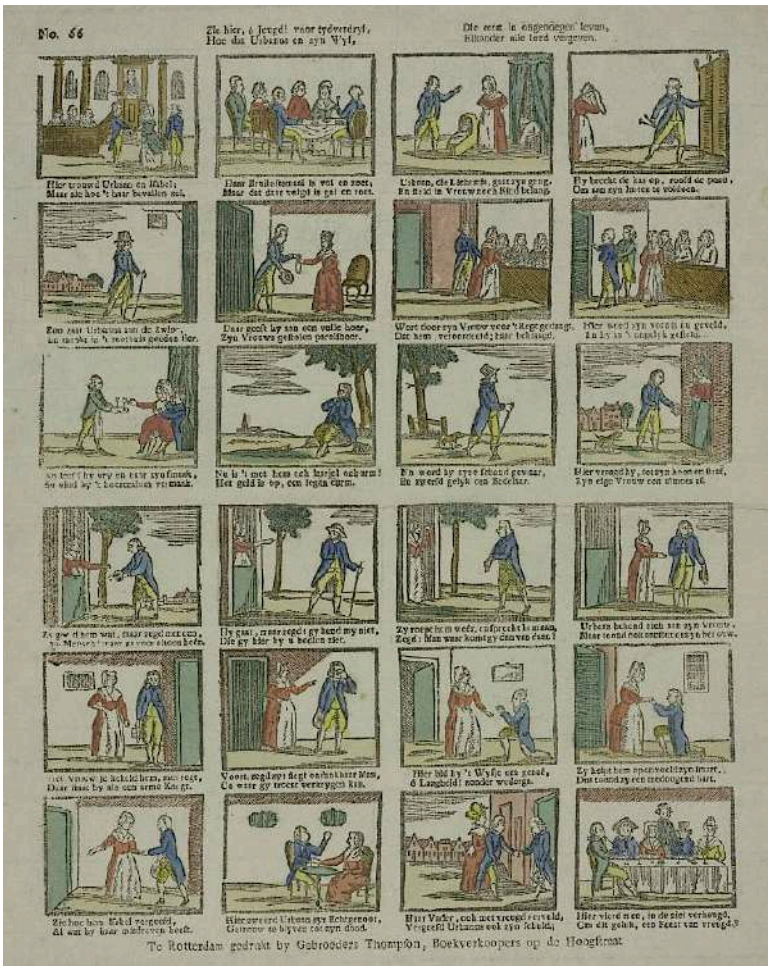

Prentnr.66
Zie hier, ô jeugd! voor tydverdryf, hoe dat Urbanus en zyn wyf.
Auteur Adriaan v. Steyn.
Uitgever Gebroeders Thompson.
Rotterdam 1825-1829.
Omschrijving: Blad met afbeeldingen van het verhaal van het huwelijk van Urbanus en Isabella, die kort daarna met elkaar in onmin raken: Urbanus steelt hun geld, verlaat vrouw en kind en vermaakt zich met hoeren totdat zijn geld op is en hij als een bedelaar huiswaarts keert. Aanvankelijk herkent zijn vrouw hem niet als hij om een aalmoes vraagt. Hij maakt zich dan bekend en vraagt haar vergeving waarin zij toestemt en daarna wordt alles weer goed. Opnieuw wordt er feest gevierd. Met rijmende tweeregelige onderschriften. Houtsnede; tekst in boekdruk. Afmeting 40x33 cm.
Het verhaal van Urbanus laat zien dat de werkelijkheid voor kinderen niet werd verbloemd. In de titel -"Zie hier, ô Jeugd! voor Tydverdryf"- richt men zich uitdrukkelijk tot de jeugd. In beeld en tekst wordt hen voorgehouden hoe Urbanus na het huwelijksfeest en eerste kind zijn lusten volgt, de huiselijke kas plundert en aan de zwier gaat. Hij geeft zelfs het parelsnoer van zijn vrouw aan een 'vuile hoer'. Hij wordt veroordeeld, maar dat helpt niet, hij blijft bij de hoeren zijn vermaak vinden. Als het geld op is komt het berouw en vergeeft zijn deugdzame echtgenote hem.

23-10-1993 de Stem.

Verzamelaars laten collectie zien in Hulster streekmuseum.

…Peter Everaers van Antiquariaat Secundus uit Terhole leverde een waardevolle reeks boeken en platen over Tijl Uilenspiegel. Het volksverhaal is ontstaan aan het eind van de 15de eeuw en in Duitsland op schrift gesteld. Vrij snel daarna ontstond de Vlaamse versie die ook in het Engels vertaald werd.

Antwerpen werd het verspreidingspunt voor Europa.

Onbekende Gentse (?) uitgever uit 1724. ANNO DE KLUCHTEGHE HISTORIE VANUYLSPIEGEL M DCCXXIIII. 1 houtsnede met 30 afbeeldingen op 5 rijen met ingesneden onderschriften.

Het volksboek kende een grote doelgroep van lezers en werd op vele wijzen bewerkt. De bewerkingen van het verhaal werden steeds minder beschaafd. Eind 19de eeuw schreef Charles de Coster zijn visie in het Frans. Deze heeft weinig meer te maken met het oorspronkelijke verhaal. Tijl wordt een vrijheids-symbool, hij krijgt de functie van volksheld. De Coster plaatst het verhaal terug in de tijd van de Spaanse overheersing. Na het boek van Coster is het verhaal weer bewerkt in strips en kinderverhalen… Een groot deel van de populariteit van zijn versjes was te danken aan het feit dat ze vergezeld gingen van aantrekkelijk ogende plaatjes. Deze werden aanvankelijk los bijgeleverd en maakten meer nog dan de versjes duidelijk "dat deze kinderpoëzie voor de gegoede burgerij bestemd was…

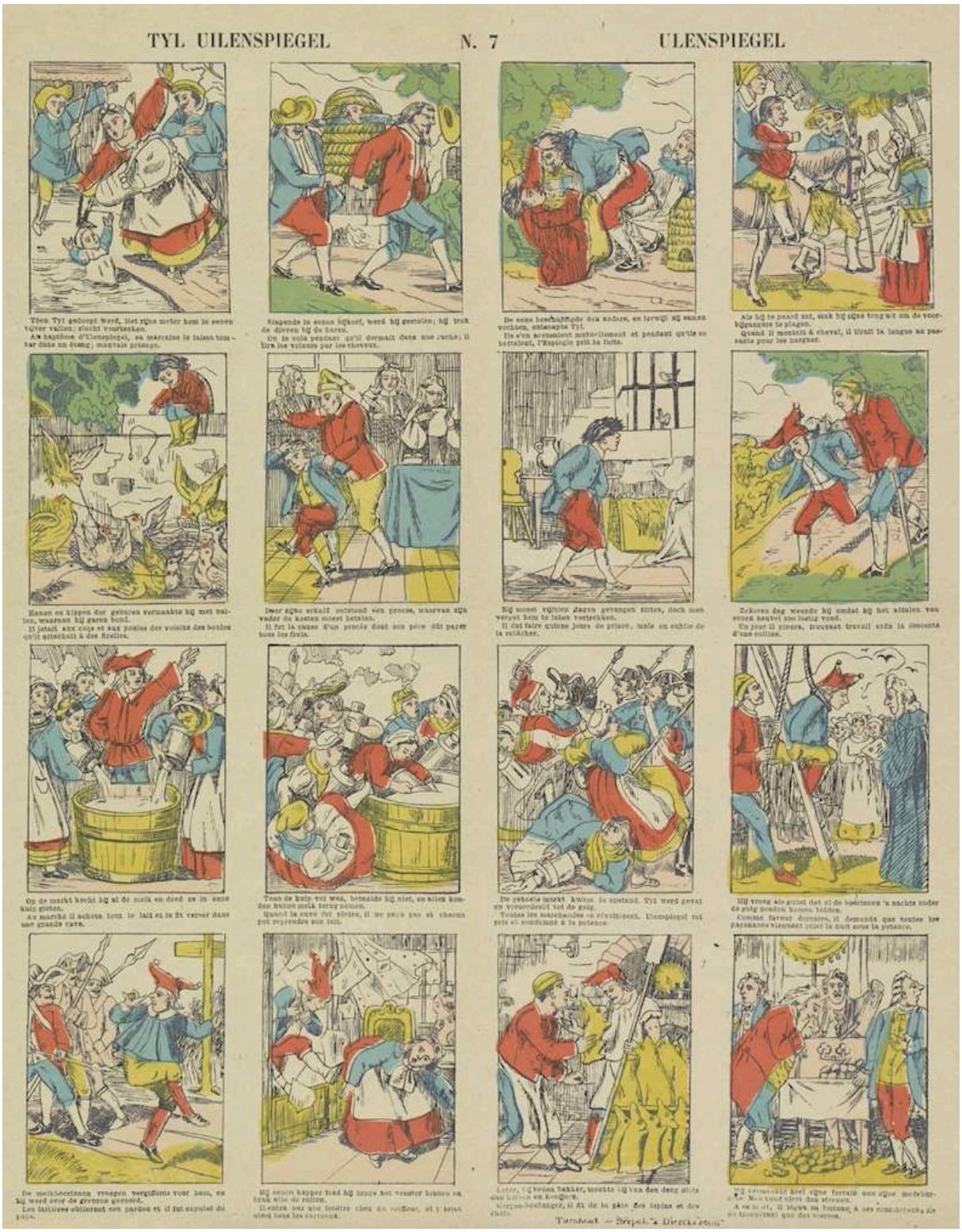

Prentnr.7 Tyl Uilenspiegel / Ulenspiegel.
Uitgever Brepols & Dierckx zoon, Turnhout 1833-1911.
Omschrijving: Blad met 16 voorstellingen over het leven van Tijl Uilenspiegel.
Onder elke afbeelding een onderschrift in het Nederlands en in het Frans.
Kleurenlithografie; tekst in boekdruk. Afmeting 366x306 mm.

19-03-1994 De Volkskrant.

“Trap des ouderdoms – De levenstrap in prenten en costuums”.

Des menschen op en nedergangh valt d’ ene soet en d’ ander bangh. Zo luidt het motto van twee gravures van de zeventiende-eeuwse Amsterdamsche graveur en uitgever Claes Jansz. Visscher. De gravures beelden elk in de vorm van een uit tien treden bestaande “Trap des ouderdoms” de verschillende levensfasen van de man uit; op de ene is de man de hoofdpersoon, op de andere de vrouw…

Prentnr. 29
Trap des ouderdoms.
Uitgever Claes Jansz. Visscher (II).
A’dam 1596-1652.
Omschrijving: Een trap des ouderdoms: een vrouwentrap. Op de treden van de trap, in de vorm van een brug, staan vrouwen in de leeftijd van 0 tot 100 jaar. Onder de brug een voorstelling van het Laatste Oordeel. Linksvoor een putto en rechtsvoor de dood. Aan weerszijden van de voorstelling een boom. Onder de voorstelling een 24-regelig vers in zes kolommen. Links- en rechtsboven en midden onder cartouches met tekst. Gravure. Afmeting 290x355 mm.

De getekende levenstrap was vanaf de zestiende eeuw tot in de negentiende eeuw een geliefd thema in de prentkunst. “Volgens de levenstrap die in de zeventiende eeuw standaard is geworden, zou een mens honderd jaar te leven hebben”, schrijft de kunsthistorica Korine Hazelhet. “Dat lijkt wel wat erg lang in een tijd waarin de werkelijke levensverwachting van mensen in Nederand gemiddeld niet hoger lag dan zo’n dertig jaar.” De verklaring is simpel: “De levenstrap is geen afspiegeling van de werkelijkheid. Het is een visualisering van theorieën over het leven in zijn verschillende fasen die in de loop der eeuwen waren ontwikkeld.” Het boek “De Levenstrap” vormt de schriftelijke begeleiding van de tentoonstelling “Trap des ouderdoms – De levenstrap in prenten en costuums”, die vanaf vandaag te zien is in het Westfries Museum in Hoorn… In het begin van de zeventiende eeuw voltrok zich een opmerkelijke functieverandering van de levenstrap. De zestiende-eeuwse prentkunstenaar lieten hun trappen graag bevolken met typen die openlijk gedrag lieten zien dat als ondeugdelijk of ongewenst werd beschouwd – als moralistische waarschuwing.

Losbollen, drinkebroers, vrekken en verkwisters werden regelmatig opgevoerd om te accentueren hoe men zich niet diende te gedragen als men in de hemel wenste te komen. In het begin van de zeventiende eeuw werd deze aanpak meer en meer als aanstootgevend ervaren en in opvoedkundig opzicht onverantwoord geacht, "zeker voor de simpelen van geest". "Zo kon de hond, die aanvankelijk de knorrigheid van de oude vrek verbeeldde, worden omgedoopt in de bewaker van de spaarcenten die iemand in alle eer en deugd voor zijn ouderdom had vergaard. Die betekenisveranderingen waren, zoals dit voorbeeld ook aangeeft, vaak eenvoudig een kwestie van wijziging van de toelichtende tekst, terwijl het beeld gewoon werd gehandhaafd. (…) De levenstrap moest voortaan het positieve voorbeeld ter navolging geven en niet meer het slechte ter afschrikking of bespotting."

Levenstrap (Trap des ouderdoms). Prentmaker Jörg Breu (der Jungere), 1540. Omschrijving: Levenstrap met de negen levensfasen van de man. Op de traptreden zitten de mannen in verschillende leeftijden. Zij worden vergezeld van een voor hun leeftijd typerend dier, dat onder hen, in een nis ligt of staat. Bovenaan de trap, wordt het leven van de man bedreigd door de Dood, in de gedaante van een skelet met pijl en boog. Onder de trap is de Dag des Oordeels uitgebeeld. Rechtsonder een doodskist op een baar. Houtsnede. Afmeting 494x660 mm.

De volksprenten met de levenstrap als thema zijn tot ver in de achttiende eeuw meestal afgeleid van die van Visscher en zijn directe navolgers, constateert. "Levenstrappen met paren of afwisselend mannen en vrouwen werden het meest populair. Wellicht om geen andere reden dan dat die voor scholen, waar steeds meer van prenten gebruik werd gemaakt, de aanschaf van twee verschillende soorten overbodig maakte. "In de negentiende eeuw was het vooral de nog jonge Maatschappij tot Nut van 't Algemeen die de prenten gebruikte om bij de moeilijk bereikbare, arme deel van de bevolking in huis binnen te dringen om daar zijn beschavingswerk te doen".

Han van Gessel.

22-08-1994 Trouw.
Uilenspiegel en de passie voor een Duitse dorpsgek. Vanaf de late middeleeuwen hebben tekenaars, filmmakers, schrijvers en beeldend kunstenaars de legendarische Tijl Uilenspiegel op allerlei manieren als een historische figuur aangekleed, maar of er ooit zo iemand bestaan heeft, is nooit bewezen. Toch leeft Tijl: voor de Uilenspiegelmusea België Damme en Duitsland, de Duitse "Freundeskreis Till Eulenspiegels", de Vlaamse vereniging voor Uilenspiegelkunde "Uylenspiegels Kring", en niet het minst voor Patricia Visscher in Veldhoven. Zij verzamelt al een jaar of tien alles over Tijl Uilenspiegel wat ze de moeite waard vindt. Er is nogal wat verwarring over Tijl Uilenspiegel. Het wijdst verbreide misverstand is wel dat hij in Vlaanderen geboren, getogen en gestorven zou zijn. Weliswaar hebben zelfs de Belgen lange tijd gedacht dat zijn graf in Damme ligt, maar hij is van Duitse origine. In de buurt van Braunschweig moet in de veertiende eeuw ene Till Eulenspiegel geleefd hebben, een eigenaardig mannetje dat volgens de stadsregisters in 1350 aan de pest is overleden. Hoe oud hij geworden is, niemand die het weet, en naar alle waarschijnlijkheid is hij onschuldig aan 99 procent van wat hem later is toegedicht. "Vermoedelijk was het een zonderling over wie iedereen wel iets wist, en later is daar van allerlei bij verzonnen", zegt Patricia Visscher. "Overal heb je wel zo'n dorpsgek." Auteur Charles de Coster. In 1867 verscheen zijn "La légende et les glorieuses d' Ulenspiegel et de Lamme Goedzak au pays de Flandres et ailleurs". Patricia Visscher: "In de duitse versie was nog geen sprake van een vriend, Lamme Goedzak. De Coster gaf Tijl ook een vriendin, Nele. Tijl vecht in het leger van Willem van Oranje voor de vrijheid van Vlaanderen, Nele is het symbool van Vlaanderen zelf. Aan het eind van het boek wordt Tijl begraven in Damme, maar op het moment dat de eerste schep aarde valt, staat hij op en wandelt weg. In Costers visie symboliseert hij de onsterfelijkheid van zijn land: Vlaanderen verrijst en zal nooit tenonder gaan." Voor de Vlamingen is Uilenspiegel eerder een soort Robin Hood geworden die het opnam tegen de onderdrukkers in kerk, staat en maatschappij. Hun beeld van Tijl is geschapen door de in 't Frans schrijvende Belgische Uilenspiegel liet ook de Nederlanden niet onberoerd. In 1661 verscheen in Amsterdam "De Roomschen Uylen-Spiegel", waarin Tijl en zijn streken tegen de roomse kerk werd uitgespeeld. Het – anonieme – boekje kwam duidelijk uit protestantse hoek, maar was vrijwel zeker van een Dordtse predikant.
Er kwam al snel een reactie van Antwerpse priester Cornelius Hazart: "Over eenen armen zieken uyl die in doots noodt light". Patricia Visscher:" In feite was Tijls optreden duidelijk maatschappij-kritisch, heel bijzonder in vroeger eeuwen. Er is zelfs nog een drukker ter dood gebracht, omdat hij een Uilenspiegelboek had uitgegeven. En lang hebben de verhalen ook op de rooms-katholieke index van verboden boeken gestaan, totdat alle godslasterlijke zaken eruit gehaald waren. Het gewone volk vereerde Tijl, omdat hij dingen deed die zij zelf niet durfden."
In onze tijd hebben schrijvers als Theun de Vries en Hugo Claus zich met Uienspiegel bezig-gehouden, maar lang gingen Tijls streken gniffelend alleen van mond tot mond.

Pas eind vijftiende eeuw schreef de stadsklerk van Braunschweig ze voor het eerst op. Voor de talrijke analfabeten waren er volksprenten, waarop een aantal houtsneden zijn afgedrukt met onderschriften, waaruit een verteller een compleet verhaaltje kon breien. Toen de boekjes rond 1520 eenmaal in Straatsburg en Antwerpen verzeild raakten, werden ze in grote getale gedrukt. Ze droegen titels als “Wonderbaarlyke en zeldzame Historie, van Thyl Ulenspiegel” met de toevoeging “Van zyn schalkse/listige Potzen en Bacheryen Die hy so in zijn leven als ook in zijn Dood bedreven heeft. Zeer teydkortig en geneuglyk om te leezen Door Oude en Jonge Lieden”…

Prentnr. 13 Leven en daden van Thyl Ulenspiegel.
Uitgever Erven de Weduwe Jacobus van Egmont, Amsterdam 1761-1804.
Omschrijving: Blad met 16 voorstellingen over het leven van Tijl Uilenspiegel.
Onder elke afbeelding een tweeregelig onderschrift.
Houtsnede; tekst in boekdruk. Afmeting 390x300 mm.

12-07-2001 Provinciale Zeeuwse Courant.

Luilekkerland: dromen van overvloed. Na een jaar van intensieve verbouwing gaat Museum Meermanno in Den Haag weer open voor publiek. Met de tentoonstelling over zes eeuwen Luilekkerland, verbeeld in boek en plaat, in lied en verhaal, laat het museum een stukje van zijn vernieuwde gezicht zien… "Luilekkerland" is een speelse expositie, waar zowel boeken, afbeeldingen en geluidsfragmenten een rol spelen. Het verhaal is een intrigerend thema. Het idee dat er ergens een land moet bestaan, waar wij ons te buiten kunnen gaan aan voedsel, drank en vrije seks heeft altijd in de achterhoofden van mensen gespeeld. Een soort wereldse variant van Het beloofde land, noemt Jeroen Salman het verhaal. Salman is wetenschapper aan de Universiteit van Utrecht, hij stelde de expositie voor Meermanno samen. "Dat het Luilekkerlandverhaal nu vrijwel verdwenen is", zegt hij, "komt door de overvloed waarin wij tegenwoordig leven. Je hoeft maar een supermarkt binnen te lopen en alles, werkelijk alles, is binnen je bereik."… Platen, afbeeldingen en liedjes spelen op de tentoonstelling een belangrijke rol. In de volkscultuur immers is de populaire verspreiding van een thema net zo belangrijk als die via het officiële, gedrukte boek. Heel populair zijn eeuwenlang de oortjes- en centsprenten geweest, een soort voorlopers van het huidige stripverhaal… in onze streken komt de op Luilekkerland geïnspireerde centsprent in zwang, nadat er in Duitsland al veel eerder, in 1530, een rijmprent is geweest over het zogenaamde Schlareffenland. Eeuwenlang hebben de houtblokken, waarin deze afbeeldingen waren gesneden, gediend als reproductiebron voor duizenden centsprenten…

Luilekkerland.
Prentmaker Pieter van der Heyden, naar schilderij van Pieter Brueghel.
Nederland 1567-1600.
Omschrijving: Het land van Luilekkerland, in de Nederlandse literatuur bekend als Luilekkerland (land van de lui en vraatzuchtig), werd beschreven in zeer populaire verhalen als een mythische plek waar het niet nodig is om te werken, en waar eten en drinken zo overvloedig zijn dat we alleen nodig hebben open onze monden om aan te nemen wat we verlangen. Deze prent, die nauwkeurig volgt in het omgekeerde Bruegel's 1567 schilderij met dezelfde titel (München, Alte Pinakothek), worden drie figuren - een soldaat, een boer en een klerk - getoond die de gevolgen van hun te veel genot afwachten, of wachten op meer drinken om op te drinken - zoals de klerk doet aan de linkerkant. Sommige overblijfselen van hun maaltijd liggen bezaaid op het platform rondom de boom in het midden, terwijl de berg van boekweit op de achtergrond en het huis bedekt met taartjes aan de rechterkant aangeven dat dit land veel te over heeft. De moraliserende bedoeling van het beeld om de ondeugden van luiheid en vraatzucht af te wijzen, blijkt uit het eerste deel van het Nederlandse opschrift hieronder: "De luie en gulzige boeren, soldaten en griffiers komen er en proeven alles voor niets." Hoewel Bruegel de inspiratie voor het ontwerp is toegedicht - "P. Bruegel, uitvinder" verschijnt in de linker benedenhoek - is het onduidelijk of de meester betrokken was bij de productie van de afdruk.
Onder de voorstelling twee tweeregelige verzen in het Nederlands.
Gravure. Afmeting 205x277 mm.